

Η πεζογραφία στα Επτάνησα και το αθηναϊκό κέντρο στον 19ο αιώνα: οι συγκλίσεις

Δημήτρης Αγγελάτος

Η ανακοίνωση εγγράφεται στο πλαίσιο συνθετικής θεώρησης όσων στοιχείων διαμορφώνουν το δεσπόζοντα στο β' ήμισυ του νεοελληνικού 19ου αιώνα, αισθητικό κανόνα της *αληθοφάνειας*, την εννοιολογική υποδομή του οποίου συγκροτούν οι συμπληρωματικές παραμέτροι της *πραγματικότητας* και του *ιδανικού*¹.

1. Ο αισθητικός κανόνας της *αληθοφάνειας* και η θεμελίωσή του

Ο αισθητικός κανόνας της *αληθοφάνειας* εκφράζει ορισμένη θεωρία έντεχνης *αναπαράστασης*, βασισμένη σ'ένα πλέγμα οροθετήσεων και θεωρητικοποιήσεων, αριστοτελικής προέλευσης, συναφών με το ζήτημα της συμπληρωματικής σχέσης μεταξύ έντεχνου προϊόντος και πραγματικότητας, και θεματοποιείται από τα τελευταία χρόνια του 18ου και τα πρώτα του 19ου αι., στο ευρύ πλαίσιο των πνευματικών ζητήσεων του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, με άξονες αναφοράς τόσο τις καλλιτεχνικές αρχές της αρχαιότητας, ειδικά την αριστοτελική αντίληψη για τη *μίμηση*, όσο και των συμπληρωμάτων τους, Αναγεννησιακών και κυρίως Νεοκλασικών².

Σύμφωνα με την αντίληψη που θεμελιώνει αισθητικά τον κανόνα της *αληθοφάνειας*, ο δημιουργός καλείται να ξεπεράσει την πραγματικότητα ως αντικείμενο απ'ευθείας (μιμητικής) *αναπαράστασης*, όχι όμως να την παραμορφώσει ή να την εξοβελίσει, ώστε χωρίς να χάσει την επαφή του με αυτήν, να οικοδομήσει, σχηματοποιώντας την “επί τα βελτίω”, την απόδοση του *ιδανικού*. Χρειάζεται δηλαδή η πραγματικότητα να δίνει την εντύπωση ότι είναι “φυσικά” μέσα στο έργο, συνθεμένο ωστόσο χάρη στον απαιτούμενο, ανάλογα με τις ειδολογικές συμβάσεις, ρητορικό και

¹ Βλ. αναλυτικά: Δημ. Αγγελάτος, *Πραγματικότης και Ιδανικόν. Ο Άγγελος Βλάχος και ο αισθητικός κανόνας της αληθοφάνειας (1857-1901)*, Αθήνα, Μεταίχμιο, 2003.

² Βλ. επί του ζητήματος: Δημ. Αγγελάτος, «Πλησίασ[ις] του φυσικού» και «αριθμητική συμμετρία»: ένα θεωρητικό πλαίσιο για την τέχνη και τη λογοτεχνία στο α' ήμισυ του 19ου αιώνα», *Ο Ελληνισμός στον 19ο αιώνα. Ιδεολογικές και αισθητικές αναζητήσεις* [=Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου, Πανεπιστήμιο Κύπρου, 22-24/11/2002], επιμ. Παντ. Βουτουρή-Γιώργ. Γεωργή, Αθήνα, Καστανιώτης, 2006, σ. 160-206.

αφηγηματικό όγκο, και στην εναργή, με όρους δηλαδή *φυσικότητας*, “προοπτικοποίηση” ή “γεωμετρικοποίηση” της, που είναι και η τρόπον τινά “τρισδιάστατη” εγγύηση για την απαιτούμενη ισορροπία μορφής-περιεχομένου, για τη “θεραπεία” της ατιθάσευτης φαντασίας από πάσης φύσεως απιθανότητες, για την εδραίωση της λογικής και “φυσικής” συνοχής των μερών των έργων, για την πνευματική και ηθική, τέλος, θωράκιση των (νέων κυρίως) αναγνωστών: το *τυπικό* δηλαδή δια του *παροντικού*, ή ακριβέστερα η διορθωτική επέμβαση στο (ατιθάσευτο και επικίνδυνο) *παροντικό*, η οποία επιβάλλεται να το προσαρμόσει στο αξιακό πρότυπο του *τυπικού*³.

Έτσι, το υλικό, αντλημένο από την (ιστορική, κοινωνική, κλπ) πραγματικότητα, επιβάλλεται να γίνει αντικείμενο άρτιας επεξεργασίας, μόνης ικανής να οδηγήσει στην υπέρβαση και το μετασχηματισμό της πραγματικότητας, στην κατεύθυνση του *ιδανικού*, όπως αυτό ορίζεται ήδη το 1835 από τον Ιωάν. Νικολαΐδη Λειβαδιέα⁴: «[...] η μυθιστορία, καθώς η δραματική, τότε μόνον ευαρεστεί εις αυτήν, όταν μεταφέρει εις τον ιδανικόν κόσμον όσα εις τον φυσικόν απαντώμεν» (ό.π., σ. 133)· πρόκειται για μια εξωραϊσμένη και διορθωμένη, έντεχνη σχηματοποίηση των δυσάρεστων ή/και επικίνδυνων όψεων της πραγματικότητας, που προβάλλεται (1855) (ακόμα και) στη μυθιστοριογραφία του Ch. Dickens⁵ («Οπουδήποτε και αν εισδύση ο παρατηρητικός[...] οφθαλμός» του συγγραφέα «ανακαλύπτει μετά πολλής ευφυΐας τα ωραιότερα, ή τα ευγενέστερα μέρη, και τα περιγράφει μετά μεγίστης τέχνης και αληθείας», ενώ παράλληλα «[φίλος ειλικρινής των εγκαταλελειμένων και των πτωχών, ζητεί να διορθώση τας ελλείψεις των, και εξυμνοί τας αρετάς των, τας οποίας θαυμάζει και ζωγραφεί μετά πολλής συγκαταβάσεως, ό.π., σ. 489), με άμεσο στόχο την ανάδειξη όσων υψηλών και ηθικών προτύπων χρειάζεται η νέα λογοτεχνία του εθνικού κέντρου, στην ανάδειξη δηλαδή

³ Βλ.: Δημ. Αγγελάτος, *Πραγματικότης και Ιδανικόν...*, ό.π., σ. 9-15.

⁴ Βλ.: Ιωάν. Νικολαΐδης Λειβαδιεύς, «Φιλολογικά», εφημ. *Αθηνά*, 7/12/1835· αναδημ.: Αλέξ. Πολίτης, «*Κορίννα*, ή περί πεζογραφίας λόγος. Αθήνα, 1835. Σχολιάζοντας στις εφημερίδες τη μετάφραση του Ε. Α. Σίμου», *Μνήμων*, Τ.23, 2001, σ. 130-134.

⁵ Βλ.: «Κάρολος Δίκενς», *Πανδώρα*, Τ.5, τ.117, 1/2/1855, σ. 489-490· «Η ανάγνωση των μυθιστοριών είναι απλώς τέρψεως πρόξενος, ή και διδακτική, καταδεικνύουσα τας αρετάς και τα ελαττώματα των ανθρώπων, και διαρρυθμίζουσα την καρδίαν επί το ευμενέστερον και συμπαθητικότερον; Βεβαίως όλα αυτά τα προτερήματα έχουσιν αι μυθιστορία, εάν ομοιάζωσι τας του Καρόλου Δίκενς. Οπουδήποτε και αν εισδύση ο παρατηρητικός αυτού οφθαλμός, οποιοδήποτε και αν είναι οι χαρακτήρες οίτινες παρουσιάζονται ενώπιόν του, αυτός ανακαλύπτει μετά πολλής ευφυΐας τα ωραιότερα, ή τα ευγενέστερα μέρη, και τα περιγράφει μετά μεγίστης τέχνης και αληθείας. Άλλος Σαμαρείτης, ελεεί τους πάσχοντας, και εις τους αναγνώστας αυτού εμπνέει την προς τον πλησίον αγάπην. Φίλος ειλικρινής των εγκαταλελειμένων και των πτωχών, ζητεί να διορθώση τας ελλείψεις των, και εξυμνοί τας αρετάς των, τας οποίας θαυμάζει και ζωγραφεί μετά πολλής συγκαταβάσεως», ό.π., σ. 489.

του προσφυώς θεματοποιημένου το 1871 από τον Άγγ. Βλάχο⁶, «ιδανικού της γενικότητας τύπου» (ό.π., σ. ι’).

Ο κανόνας της *αληθοφάνειας* ορίζει και κατευθύνει αισθητικά τη λογοτεχνική παραγωγή στο νέο εθνικό κέντρο, η οποία σύμφωνα με ένα οπωσδήποτε αδρομερές, για τις ανάγκες της παρούσας ανακοίνωσης, σχήμα, παίρνει τις δέουσες αποστάσεις αφενός από το Ρομαντισμό, θεματοποιημένο στην Αθήνα μέσα από αρνητικά σημασμένες καλλιτεχνικές, πολιτικο-κοινωνικές και κυρίως ηθικές πτυχές, αφετέρου, προϊόντος του χρόνου, από τα ομοίως καταδικαστέα εγχειρήματα των εκφραστών της “πραγματικής”, όπως ονομάστηκε, σχολής, στην πεζογραφία. Τα πράγματα όμως είναι ασφαλώς πολύπλοκότερα γιατί οι δύο “εχθροί” της *αληθοφάνειας*, ο Ρομαντισμός και η λεγόμενη “πραγματική” σχολή στις νεοελληνικές (και αυτό χρειάζεται να υπογραμμιστεί) πεζογραφικές εκδοχές τους, δεν είναι αποκομμένοι από το πρόταγμα και την περιρρέουσα ατμόσφαιρα της *αληθοφάνειας*, αλλά με αξιοσημείωτες διακυμάνσεις, αλληλοτροφοδοτούνται· η λεπτομερής ερμηνευτική διερεύνηση αυτής της αλληλοτροφοδοσίας με τις τρεις συντεταγμένες της (*αληθοφάνεια*, Ρομαντισμός, “πραγματική” σχολή), αποτελεί μείζον ερευνητικό ζητούμενο για τη νεοελληνική πεζογραφία του 19ου αιώνα.

2. Απόβλεψη της μελέτης

Η κατάσταση λογοτεχνικών και -εξειδικευτικά για την παρούσα ανακοίνωση- πεζογραφικών πραγμάτων με επίκεντρο την *αληθοφάνεια*, ορίζει τους αγωγούς διαμέσου των οποίων η επτανησιακή “περιφέρεια” σταδιακά συντονίζεται ή μάλλον ευθυγραμμίζεται με τις απαιτήσεις του εθνικού κέντρου, καθώς οι ελάχιστες πραγματικές λογοτεχνικές *διαφορές* (τα έργα δηλαδή υψηλής εμβέλειας και ανάλογων συνθεσιακών αρχών) περιθωριοποιούνται επί της (αθηναϊκής) ουσίας· μείζον παράδειγμα στο πεδίο όμως της ποίησης, το σολωμικό έργο⁷, ενώ υπάρχουν και ολίγα ελάσσονα παραδείγματα, για την ποίηση πάντα, η σοβαρή ενασχόληση με την οποία, ειρήσθω εν παρόδω, θα απέτρεπε την κληροδοτημένη από το

⁶ Άγγ. Βλάχος, «Πρόλογος»: *Κωμωδία. Η κόρη του παντοπώλου-Γαμβρού πολιορκία-Γάμος ένεκα βροχής-Ο Λοχαγός της Εθνοφυλακής-Η εορτή της μάμμης-Προς το θεαθήναι-Η σύζυγος του Λουλουδάκη*, Αθήνα, εκδ.: Άγγ. Κανδριώτης-Ζ. Γρυπάρης, 1871, σ. γ’-ιστ’.

⁷ Βλ. αναλυτικά επί του ζητήματος: Δημ. Αγγελάτος, «ήχος λεπτός...[...]γλυκύτατο[ς], ανεκδιήγητο[ς]...». *Η «τύχη» του σολωμικού έργου και η εξακολουθητική αμηχανία της κριτικής (1859-1929)*, Αθήνα, Πατάκης, 2000.

παρελθόν, πλην φιλολογικά ανυποψίαστη, χρήση όρων περί “Επτανησιακής” ή “Σολωμικής Σχολής” και των ομοίων.

Προϋπόθεση για τη συστηματική διερεύνηση του ζητήματος της πεζογραφίας στα Επτάνησα από την τέταρτη τουλάχιστον δεκαετία του 19ου αι. μέχρι το τέλος του, είναι ασφαλώς μια κατά το δυνατόν συνοπτική θεώρηση των αφηγηματικών πραγματώσεων και της θεωρίας που τις συνοδεύει, στο αθηναϊκό κέντρο, μέσα από το πρίσμα της δεσπόζουσας της *αληθοφάνειας*: οι συναφείς με το ζήτημα επισημάνσεις εδώ, αναγκαστικά επιλεκτικές και δια βραχέων, βασίζονται σε μεγάλο όγκο επεξεργασμένου υλικού, το οποίο θα αξιοποιηθεί ερμηνευτικά σε επερχόμενη μονογραφία μου.

Πριν από μερικά χρόνια από το ίδιο βήμα του Ζ’ Πανιονίου Συνεδρίου, με είχε απασχολήσει η σε ανάλογα συμφραζόμενα περίπτωση της λογοτεχνικής κριτικής και θεωρίας του Ιάκ. Πολυλά⁸. Τώρα θα στραφώ σε όψεις του ευθυγραμμισμού της πεζογραφίας (και της θεωρίας της) στα Επτάνησα, με το αθηναϊκό κέντρο, στην προαναφερθείσα περίοδο, διευκρινίζοντας από άποψη μεθόδου ότι με ενδιαφέρει το ερμηνευτικό μέρος του ζητήματος βάσει των μέχρι στιγμής γνωστών ερευνητικών δεδομένων και της ποιοτικής στάθμης τους⁹.

Θα μείνω για προφανείς λόγους οικονομίας σε ορισμένες μόνον και αξιόπιστες, κατά την κρίση μου, παραδειγματικές αναφορές σε αφηγηματικά κείμενα και θεωρητικές αποτιμήσεις, ξεκινώντας από τις δεύτερες.

⁸ Βλ.: Δημ. Αγγελάτος, «Η λογοτεχνία των Επτανήσων και το εθνικό κέντρο (β’ ήμισυ 19ου αι.). Οι σύνθετες όψεις μιας “ημι-απορροφητικής” διαπλοκής: το παράδειγμα της κριτικής», *Πρακτικά Ζ’ Πανιόνιο Συνέδριο* (Λευκάδα, 26-30/5/2002), Τ.Α’: *Ζητήματα πολιτισμικής ιστορίας*, επιμ. Δ. Χ. Σκλαβενίτη- Τ. Ε. Σκλαβενίτη, Αθήνα, 2004, σ. 305-323.

⁹ Βλ. σχετικά: Νάσ. Βαγενάς, «Για τη πεζογραφία στα Επτάνησα τον 19ο αιώνα», *Νέα Εστία*, τ.1741, Ιαν. 2002, σ. 7-23· κατάλογοι έργων, πρωτότυπων και μεταφρασμένων: ό.π., σ. 21-23. Η μελέτη του Βαγενά αποτελεί απάντηση σε προγενέστερη του Δημ. Τζιόβα: «A Telling Absence: The Novel in the Ionian Islands», *Journal of Mediterranean Studies*, Τ. 4, τ.1, 1994, σ. 73-82. Στη συζήτηση που ακολούθησε στο περιοδικό *Νέα Εστία* με τη συμμετοχή και του Αλέξ. Πολίτη (Δημ. Τζιόβας, «Το μυθιστόρημα στα Επτάνησα», τ.1742, Φεβρ. 2002, σ. 173-181· Νάσ. Βαγενάς, «Για την πεζογραφία στα Επτάνησα τον 19ο αιώνα, Β’», τ. 1747, Ιουλ.-Αύγ. 2002, σ. 135-157· Δημ. Τζιόβας, «Το μυθιστόρημα στα Επτάνησα, Β’», ό.π., σ. 158-163· Αλέξ. Πολίτης, «Υπήρχε, λοιπόν, πεζογραφική παράδοση στα Επτάνησα;», τ. 1758, Ιουλ.-Αύγ. 2003, σ. 70-78), ο Βαγενάς συμπλήρωσε με νέες εγγραφές τους καταλόγους πεζογραφικών έργων: «Για την πεζογραφία στα Επτάνησα (και στην Ελλάδα γενικά) τον 19ο αιώνα», ό.π., σ. 79-116· οι νέες εγγραφές: ό.π., σ. 113-116. Ο εντοπισμός βεβαίως πρωτότυπων και μεταφρασμένων πεζογραφικών έργων του 19ου αιώνα στα Επτάνησα, είναι ανοιχτό ερευνητικό ζήτημα, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά δημοσιευμένα έργα σε περιοδικά και εφημερίδες.

3. Η θεωρία για την πεζογραφία στο αθηναϊκό κέντρο και στην “περιφέρεια” των Επτανήσων

Αν στα Επτάνησα, σύμφωνα με τον απολογισμό του Ανδρ. Μουστοξύδη, δημοσιευμένο το 1834 στο πρώτο τεύχος του περιοδικού *Ιόνιος Ανθολογία*, επισημαίνεται η ανάγκη για «συγγραφή διδακτικής μυθιστορίας», μιας και οι ποιητές έχουν ήδη ικανό μερίδιο αναγνώρισης («[...]υπάρχουν, όπως σημειώνει, «και[...] μάλιστα ζώντες, επτανήσιοι, και γνωστοί εις την ιδίαν Πατρίδα των»¹⁰) -άλλωστε στις αμέσως επόμενες σελίδες (ό.π., σ. 24-29) του ίδιου τεύχους δημοσιεύονται κατά παραχώρηση του Διον. Σολωμού οι γνωστές οττάβες από τον *Λάμπρο*-, το ζητούμενο αυτό της «διδακτικής μυθιστορίας», όπως δείχνει το συγκεκριμένο της διατύπωσης του Μουστοξύδη, είναι συντονισμένο με το πρόταγμα περί συναρμογής του *τερπνού* με το *ωφέλιμον*: «Η φύσις αυτής της γης», σημειώνει ο Μουστοξύδης, «η της παρακειμένης Ηπείρου και της Ελλάδος, τα ήθη των κατοίκων των και το ποικιλόμορφον των κοινοτήτων αυτών[...]. Κάθε νήσος, κάθε κόλπος, κάθε όρος, ρύαξ, πεδιάς της γειτνιαζούσης Ηπείρου κινεί εκάστου τον κάλαμον να την περιγράψη, ανακαλούσα συγχρόνως ιστορικά αναμνήσεις» (ό.π., σ. 21): Φύση, Ήθη και Ιστορία “καλούνται” λοιπόν στην υπηρεσία της αναμενόμενης «διδακτικ[ής] μυθιστορι[ας]», εξυπηρετώντας, ειρήσθω εν παρόδω, την ίδια στιγμή και το διπλό σκοπό του περιοδικού, να «τέρψει» και να οδηγήσει «προς άλλους της Φιλολογίας υψηλότερους κλάδους» (ό.π.), στο πλαίσιο μιας αναμορφωτικής προσπάθειας κοινωνικο-πολιτικής και ηθικής τάξεως (σ. 21-22).

Η θεματοποιημένη στα Επτάνησα «διδακτική πεζογραφία», *τερπνή* και *ωφέλιμη*, και η υψηλή απόβλεψή της, αποτελούν, μαζί με το τεχνολογικό μέρος της, το οποίο δεν απασχολεί τον Μουστοξύδη, καίρια ζητούμενα του Διαφωτισμού και θεμελιακά στοιχεία του καταγωγικού πυρήνα της *αληθοφάνειας*, θεωρημένα αφαλώς στη συναρμογή τους.

Πράγματι, από την πλευρά του ο Αδαμ. Κοραής έχει ήδη θεσπίσει (1804)¹¹ δύο σπουδαιότερες αλληλένδετες απαιτήσεις για το μυθιστόρημα, αφενός ότι η μυθοπλασία πρέπει είναι απαρέγκλιτα συντονισμένη με την *πιθανότητα*, δηλαδή το *τερπνόν* με το *ωφέλιμον*, αφετέρου ότι ο συγκεκριασμός αυτός πρέπει είναι έντεχνος, στη γραμμή της δραματικής ποίησης: «Πλαστή, αλλά πιθανή ιστορία[...], γραμμένη εντέχνως και δραματικώς, ως επί το πλείστον εις πεζόν λόγον[...]: η μυθιστορία, δια να

¹⁰ Βλ.: «Σύντομος διατριβή εν είδει εισαγωγής», *Ιόνιος Ανθολογία*, Τ.1, 1834, σ. 21.

¹¹ Αδαμ. Κοραής, «Τα εις την έκδοσιν (1804) των *Αιθιοπικών* του Ηλιοδώρου. Προλεγόμενα. Επιστολή προς Αλέξανδρον Βασιλείου», *Προλεγόμενα στους Αρχαίους Έλληνες Συγγραφείς και η Αυτοβιογραφία του*, Τ.Α', πρόλ.-επιμ. Κ. Θ. Δημαρά, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1984, σ. 1-56.

ήναι έντεχνος, ήγουν αληθώς δραματική, πρέπη να έχη, καθώς τα δραματικά ποιήματα, Δέσιν, Λύσιν, Περιπετείας, Επεισόδια, και σχεδόν όλα όσα αναφέρει εις το Περί Ποητικής, ως κανόνας της τέχνης, ο Αριστοτέλης» (ό.π., σ. 3 και 19)· η θεματοποίηση ωστόσο του τύπου συγκερασμού, υπόρρητη στις κοραϊκές θέσεις, γίνεται με τα λόγια του Ν. Ι., επιστολογράφου από την Χίο (1/3/1819) στον *Λόγιο Ερμή*, το 1820¹²: «εκ της ηδονής να γεννάται ανεπαισθήτως η ωφέλεια, και όχι εκ της ωφελείας η ηδονή», αλλιώς ο μυθιστοριογράφος θα επαινείται για την ηθική του αλλά δεν θα έχει γράψει «μυθιστορία» (ό.π., σ. 117), όπως ακριβώς συμβαίνει με το *Rasselas* του S. Johnson.

Το αφηγηματικό ναυάγιο του αφηγηματικού αυτού έργου (επειδή ο συγγραφέας του υπέταξε την «ηδονή» στην «ωφέλεια») προοικονομεί τον κίνδυνο η ετοιμοπαράδοτη ηθική να αλώσει τη μυθοπλασία, περιορίζοντάς την σε δευτερεύοντα ρόλο: «Τίς η χρεία», σημειώνει ο Ν. Ι., «να παρρησιάζεται αυτός [εννοεί ο συγγραφέας] εις κάθε κεφάλαιον, και ως ρασσοφόρος Ιεροκήρυξ να λαλή περί μετανοίας; ή να παριστά και αυτήν την θερααινίδα Πεκουάχ φιλοσοφούσαν, και εκχέουσιν εκ του στόματος τα γνωμικά “νιφάδεσσιν εοικότα χειμερήσιν”»;» (ό.π.)· δευτερεύων ρόλος στα συγκεκριμένα συμφραζόμενα για τη μυθοπλασία σημαίνει αυτομάτως υποβάθμιση του έντεχνου χαρακτήρα του μυθιστορήματος, άρση δηλαδή της αφηγηματικής ενότητας υπέρ της οιονεί πλοκής, της μονοδιάστατης απόδοσης των προσώπων και της εμφατικής, μετακειμενικής, παρέμβασης του συγγραφέα.

Έτσι, προϊόντος του χρόνου, δεσπόζουν, στην Αθήνα πλέον, οι θεωρητικοποιημένες απαιτήσεις της *αληθοφάνειας* στην πεζογραφία (έντεχνη επεξεργασία του πραγματικού και διαμέσου αυτής προβολή ηθικών προτύπων), εντελώς παράλληλα με ό,τι συμβαίνει στην ποίηση (όπου και ο συγκερασμός, π.χ. κατά τη διατύπωση του Αλέξ. Ρίζ. Ραγκαβή το 1854, «εικονικής ομοιότητος» και «ιδανικής ευγενείας»)¹³, και θεματοποιούνται εκτενώς ή περιληπτικά (με παραλλαγές ή και τροποποιήσεις στη διατύπωση ιδίως για το τεχνολογικό μέρος): θα αναφερθώ συντομότερα σε ορισμένα προβεβλημένα για διαφορετικούς λόγους, παραδείγματα αυτών των θεματοποιήσεων: μεταξύ 1834 και 1836 από τους μεταφραστές της *Κορίννας* της Mme de Staël και της *Εστέλλης* του J.-P. Claris de Florian,

¹² *Ερμής ο Λόγιος*, Τ.10, τ.4, 15/2/1820 [=ανατύπ.: Αθήνα, Ε.Λ.Ι.Α., 1990], σ.114-120.

¹³ Βλ.: «Εκθεσις του Ποητικού Διαγωνισμού του 1854», *Πανδώρα*, Τ. 5, 1854-1855, σ. 31. Για μια συνολική θεώρηση των Ποητικών Διαγωνισμών, βλ.: P. Moullas, *Les concours poétiques de l'Université d'Athènes 1851-1877*, (Διδακτορική Διατριβή: Université de Paris-Sorbonne/PARIS IV), Αθήνα, Archives Historiques de la Jeunesse Grecque/Secrétariat Général à la Jeunesse, 1989.

Ευστάθ. Α. Σίμο και Μ. Κροκιδά αντίστοιχα¹⁴. μεταξύ 1839 και 1840 με άξονα αναφοράς τον *Πολυπαθή* του Γρηγ. Παλαιολόγου¹⁵. το 1845 από τον Δ. Σ., μεταφραστή της *Λαιλίας* της George Sand¹⁶. το 1848 από τον Αλέξ. Διαμαντόπουλο¹⁷. το 1869 από τον Α. Ζανετ. Στεφανόπουλο¹⁸. το 1869, το

¹⁴ Βλ.: *Κορίννα ή τα Ιταλικά. Εκ του γαλλικού της Κυρίας Στάελ*, Τ.Α'-Δ', μετ. Ευστάθ. Α. Σίμου, Αθήνα, Τυπογρ. Κ. Ράλλη, 1835-1836, και *Εστέλλη. Μυθιστορία βουκολική του κυρίου Φλωριανού*, μετ. Μ. Κροκιδά, Αθήνα, Τυπογρ. Α. Αγγελίδου, 1836. Ο μεταφραστής του μυθιστορήματος του Florian, υπογραμμίζει («Προς τους αναγνώστους», *ό.π.*, σ. γ'-δ') τον παραδειγματικό χαρακτήρα της προβολής της ιδέας της αρετής στην *Εστέλλη* («[...]ο συγγραφέας προσωποποιεί την αρετήν, την δεικνύει υπό διαφόρους όψεις, θυσιάζει εις αυτήν τα φλογερότερα πάθη της ανθρωπίνης φύσεως, ανταμείβει την εκπλήρωσιν των χρεών, και ταύτα πάντα ακολουθών πάντοτε τον δρόμον της αρετής, και εξορίζων ολοτελώς την κακίαν δια να μην μολύνη καθ'οιονδήποτε τρόπον και αν ήθελε εισαχθή με τους μιαιμούς της πόδας το καθαρόν έδαφος της αρετής», *ό.π.*, γ'), ενώ εκείνος του έργου της Mme de Staël σε μια πιο συστηματική θεώρηση του μυθιστορηματικού είδους στον πρόλόγό του («Προς τους ομογενείς αναγνώστους», *Κορίννα ή τα Ιταλικά...*, Τ.Α', *ό.π.*, σ. ζ'-ιβ'), επικεντρώνει το ενδιαφέρον του κατά μείζονα λόγο στο συγκεκριμένο «ηδέ[ως]» και «ωφελί[μου]» (*ό.π.*, σ. η'), που κατευθύνει και τις υφολογικές επιλογές της συγγραφής: προκρίνει ως εκ τούτου «βιβλίον αρμόζον εις όσον το δυνατόν περισσότερους αναγνώστους και[...] μεμιγμένον φέρον το ηδύ μετά του ωφελίμου», που «συντείν[ει] πάντοτε εις την εξημέρωσιν των ηθών και εμπνέ[ει] την αγάπην της αναγνώσεως, καλόν μέγιστον δια την ημετέραν νεολαίαν», σε ρητή αντίστιξη με τα «επιβλαβή[...] εκείνα μόνα των μυθιστορικών συγγραμμάτων, όσα πηγάζουσιν από αρχάς διαφθοράς και αναιδείας», *ό.π.*, σ. η'-θ'. Τα κείμενα της συζήτησης στις εφημερίδες *Αθηνά* και *Σωτήρ* μεταξύ 30/10/1835 και 4/1/1836, αναδημοσιεύονται (*Μνήμων*, Τ. 23, 2001, σ. 114-138) και σχολιάζονται στο πλαίσιο της μελέτης του Αλέξ. Πολίτη: «*Κορίννα, ή περί πεζογραφίας λόγος...*», *ό.π.*, σ. 113-152· στη συζήτηση αυτή εγγράφεται και η καίρια θεματοποίηση της *αληθοφάνειας* από τον Ιωάν. Νικολαΐδη Λειβαδιά: βλ. εδώ παραπάνω, σ.2 και σημ.4.

¹⁵ Βλ. για παράδειγμα στην «Προκήρυξη» (28/10/1839) για τον *Πολυπαθή* (δημοσιεύεται στην εφημ. *Αθηνά* αρ.671, 22/11/1839): «Εγώ προσπάθησα να ενώσω εις το βιβλίον μου το ηδύ με το ωφέλιμον», *Ο Πολυπαθής*, επιμ. Άλκ. Αγγέλου, Αθήνα, Ερμής/Ν.Ε.Β., 1989, σ. 247· βλ. ακόμα και τον πρόλογο («Προς το κοινόν») του μυθιστορήματος: *ό.π.*, σ. 1-2.

¹⁶ Δ. Σ., «Τοις αναγνώσκουσιν» (Ιαν. 1845): Γεωργίας Σάνδης *Λαιλία*, μετ. Δ. Σ., Τ.Α', Σμύρνη, Τυπογρ. Γ. Γριφίτου, 1845, σ. ε'-λθ': η διάκριση μεταξύ ηθικού και μη ηθικού μυθιστορήματος που διατυπώνει ο μεταφραστής και η “συναινετική” στάση του απέναντι στο συγκεκριμένο μυθιστόρημα της George Sand, του οποίου το «αδριστόν[...] ηθικόν διάφορον» συμπλέει με την «[...]αναντίρρητ[ον][...] ποιητική αυτού αξία» (*ό.π.*, σ. λα') (: «Εκφρασις ποικίλη» -εξειδικεύει επί της «ποιητικής αξίας»- «και καινοπρεπής και παράτολμος, εικόνες ζωηραί και γραφικώταται και ευφάνταστοι, μεταβολαί οξείαι και απροσδόκητοι, πάθους αλγεινού αγρία οίμωγή και γόος άθρηπτος και άδακρυς, και πάσα αντίθετος ιδέα λόγου εντέχνως ενυφαίνεται εις το Ποίημα. Ενίοτε μεν ο Ποιητής βλασφημεί εν απονία, ως ο Βύρων, και γελά ως εκείνος τραχύν και Σαρδόνιον και φόβον εμπνέοντα γέλωτα· ενίοτε δε προσεύχεται και άδει, ως ο Λαμαρτίνοσ, και κλαίει και εξίσταται, ως ο Θεόπνευστος Συγγραφέυς της *Ατάλας* και του *Ρενέ*», *ό.π.*, σ. λα'-λβ'), θέτουν (και αφήνουν ανοιχτό) το κρίσιμο ζήτημα του αν μπορεί να υπάρξει έντεχνο μυθιστόρημα χωρίς ηθική απόβλεψη.

¹⁷ Αλέξ. Διαμαντόπουλος, «Περί του ορισμού της μυθιστορίας (Roman)», *Αποθήκη Ωφελίμων και Τερπνών Γνώσεων*, Τ.2, τ. 17, Νοέμβρ. 1848, σ. 243-246. Θεωρεί ότι «[...]όλων των ωραίων τεχνών[...] τελικός σκοπός είναι η του ιδανικού καλού αισθητή απεικόνισις», και «δημοτικωτέρα» μεταξύ αυτών είναι «η ποιήσις, κλάδος δ' αυτής λογίζεται η λεγόμενη *Μυθιστορία*» (*ό.π.*, σ. 243), την οποία «στηριζόμενος στον Κοραή και την αντίληψή του για το μυθιστόρημα με όρους τραγωδίας- κατατάσσει «εις την διηγηματικήν και δραματικήν ποιήσιν», γιατί «η παράστασις» γίνεται άλλοτε «εν ειδει διηγήσεως», «πολλάκις όμως τα πρόσωπα πράττουν και ενεργούν αμέσως, ως εν ταις τραγωδίαις και κωμωδίαις», *ό.π.* η «μυθιστορία», υπογραμμίζει, είναι όπως όλες οι «ωραί[αι] τέχν[αι]», «μίμησις» (*ό.π.*), που όμως δεν σημαίνει «αντιγραφή του μιμουμένου πράγματος» (σ. 244), αλλά «[...]ελευθέρα και δυναμική»: «[...]ως η φύσις παράγει το κάλλος[...], ούτω και ο ποιητής εικονίζει, ήτοι εξαντικειμενοί την απόλυτον του καλού ιδέαν με την

1871 και το 1881 από τον Νεοκλ. Καζάζη¹⁹. από το 1879 και εξής στις επιθέσεις εναντίον του Ε. Ζολά, προεξάρχοντας του Άγγ. Βλάχου²⁰, και ιδιαίτερα το 1883 στην εισαγωγή του τελευταίου στη δική του μετάφραση της *Ευγενείας Γκραντέ* του Balzac²¹. το 1883 επίσης στα συμφραζόμενα του

οποίαν επροικοδοτήθη από τον πλάστην του. Ο ποιητής μιμείται προσέτι την φύσιν χρώμενος των ιδίων, προς απεικόνισιν του καλού, ως αύτη, μέσων», ό.π.

¹⁸ Α. Ζανετάκης Στεφανόπουλος, «Περί του γαλλικού μυθιστορήματος και της επιρροής αυτού επί τα εν Ελλάδι ήθη», *Πανδώρα*, Τ. 20, τ. 460-461, 15/5 και 1/6/1869, σ. 72-76 και 81-86 αντίστοιχα. Βλ. τη χαρακτηριστική προβολή του ιδανικού («Ω, είθε[...] όπως από της τέφρας των ψυχοφθόρων εκείνων βιβλίων αναγεννηθή, ως φαινός και ακτινοβόλος φοινίξ εθνικής γραμματείας, το εθνικόν μυθιστόρημα, μέλλον να εξιδεώση την λατρείαν της πατρίδος, το προς την γυναίκα σέβας, ν' αντικαταστήση τους ήρωας του βορβόρου και των κατέργων, τους ανάλους ήρωας των θαλάμων δια χαρακτήρων ισχυρών, δια συγγραφέων εμνεομένων εκ των αγνών και ιερών του ελληνισμού παραδόσεων· δια γενναίων στρατιωτών ονειροπολούντων μόνον την δόξαν[...]· δι' ηρωϊδων αίτινες πιστεύουσιν ότι δύνανται να ήναι εράσμιοι και ευειδέεις, και αν δεν ομοιάζωσι προς την νεωτάτην εικόνα των νεοτροπικών εφημερίδων· δια κορών, συζύγων και μητέρων αίτινες ευρίσκουσι την ευδαιμονίαν εν τη οικογενεία και εμπνέουσιν εις τους αδελφούς, τους συζύγους και τα τέκνα αυτών γενναία πάθη, ευγενείς αφοσιώσεις και προ πάντων την προς την πατρίδα και την αληθή δόξα αγάπην!», σ. 75) σε σφοδρή αντιπαράθεση με τα μεταφρασμένα μυθιστορήματα «[...]άτινα εμπνέουσι το δυσειδές θέαμα της ηθικής αθλιότητος, της πνευματικής νοσηλείας, της πλάνης μικρού τινος του πληθυσμού των μεγάλων πόλεων», δίνοντας μια ψευδή εικόνα των «ηθ[ών] της εσπερίας Ευρώπης», περιορισμένη «δια του βορβόρου των Παρισίων ή του Λονδίνου, <εις> την βδελυροτέραν και αισχροτέραν όψιν του ελεεινοτέρου μέρους των κατοίκων αυτών», σ. 85.

¹⁹ Βλ.: Νεοκλ. Καζάζης, «Βάλτερ-Σκοττ», *Ιλισός*, Τ.2, τ. 5, 30/9/1869, σ. 190-203· «Βιβλιοκρισία. Ο Παράφρων Ερημίτης. Μυθιστορία, υπό Α. Γ. Παναγιωτοπούλου», *Παρθενών*, Τ.1, τ.7, Σεπτέμβρ. 1871, σ. 427-428· «Ο Έγμοντ του Γκαίτου (Κριτική ανάλυσις αυτού)», *Ποικίλη Στοά. Ετήσιον Ημερολόγιον. Έτος Α' 1881*, επιμ. Ιωάν. Α. Αρσένη, Αθήνα, Τυπογραφ. «Ελληνικής Ανεξαρτησίας», σ. 155-166.

²⁰ Βλ.: Άγγ. Βλάχος, *Δελτίον της Εστίας*, τ.122, 29/4/1879, σ. 3 [=Στήλη: «Αλληλογραφία»]: «Αθηναϊκαί Επιστολαί Γ' Τη Κυρία Χ**· Εις Μεδιόλανον, Εν Αθήναις, τη 30 Μαΐου 1879», *Εστία*, Τ.7, τ.181, 17/6/1879, σ. 381-382· *Δελτίον της Εστίας*, τ.144, 30/9/1879, σ. 3 [Στήλη «Αλληλογραφία»]: «Η φυσιογραφική Σχολή και ο Ζολά. Επιστολή προς επαρχιώτην. Τω Κυρίω Χ** εις Σύραν. Εν Αθήναις τη 26η Νοεμβρίου 1879», *Εστία*, Τ.8, τ.207, 16/12/1879, σ. 789-795 (το κείμενο αναγγέλλεται: *Δελτίον της Εστίας*, τ. 154, 9/12/1879, σ. 2 [Στήλη «Βιβλιογραφικόν Δελτίον»]: «Το προσεχές φύλλον της *Εστίας* θα περιέχη μελέτην του κ. Αγγέλου Βλάχου «Περί φυσιολογικής σχολής και του Ζολά». Η μελέτη αύτη δημοσιευθήσεται και εν ιδιαιτέρω φυλλαδίω πωληθησομένω εν τοις οδοίς αντί λεπτ. 10»)· αναδημ. με τίτλο «Ο Ζολάς και η φυσιογραφική σχολή. Επιστολή προς επαρχιώτην», *Ανάλεκτα*, Τ.Β': *Κρίσεις, Αναμνήσεις και Εντυπώσεις*, Αθήνα, Βιβλιοθήκη Μαρασλή/Παράρτημα αρ.10, Τυπογρ. Π.Δ. Σακελλαρίου, 1901, σ. 170-186. Βλ. ειδικότερα: «Έκλεισαν οι νεαροί σχολάρχαι προ της φαντασίας πάντα τον ιδεώδη κόσμον, απηγόρευσαν εις αυτήν οιαδήποτε προς τα άνω πτήσεις, και[...] έκειραν τας πτέρυγας του δημιουργού πνεύματος», μετατρέποντάς το «εις χήνα οικόσιτον, και το έκλεισαν εντός του ορνιθώνος, όπου όλον τον περίξ ορίζοντα πληρούσι φυσικώς και φ υ σ ι ο λ ο γ ι κ ο ς... όνθος μόνον και σκύβαλα», ό.π., σ. 173-174, και «[σ]υναισθανόμενοι» ότι η «ηγκυλωμένη διάνοιά» τους δεν μπορούσε να «αναμορφώσει εις καλλιτεχνικήν τελειότητα του καθ' ημέραν βίου τας σκηνάς και τα πρόσωπα», να «εμφυσήσει την ζωήν της καθόλου αληθείας εις την επί μέρει αλήθειαν, και να μεταβάλη αυτήν ούτω από πραγματικής αληθείας εις αλήθειαν καλλιτεχνικήν» (σ. 174-175), κατέληξαν στην «απλήν περιγραφήν του πραγματικού κόσμου, και την περιγραφήν αυτή εκήρυξαν το Α και το Ω της νέας φιλολογικής θρησκείας», σ. 175.

²¹ «Προεισήγησις του μεταφραστού»: «*Ευγενία Γραντέ*. (Μυθιστορία Ονωρίου Βαλζάκ.-Μετάφρ. Αγγέλου Βλάχου)», *Εστία*, Τ.15, τ.366, 2/1/1883, σ. 1-2· βλ. την επισήμανση των «μεγάλ[ων] πλεονεκτημά[των]» του έργου του Balzac σε ρητή αντιπαράθεση με τη «φωτογραφική αλήθεια της νεοφωτιστου φυσιογραφικής σχολής (ό.π., σ. 2)»: «[η] δια παρατηρητικού και αληθώς φιλοσοφικού βλέμματος μελέτη του πραγματικού βίου· η ακριβής απεικόνισις των εκ πάσης επόψεως περιεργωτάτων προσωπικών αυτού τύπων, και η εξ αυτών καλλιτεχνική συναρμογή τύπων ψυχολογικών, αιωνίων και αμεταβλήτων· η επική

Διαγωνισμού διηγήματος της *Εστίας*, όταν ήδη οι απαιτήσεις της *αληθοφάνειας*, εκπεφρασμένες στο σκεπτικό της «Εκθέσεως» των κριτών²², είχαν δεχτεί τα πρώτα σοβαρά πλήγματα λόγω κυρίως του Γ. Βιζυηνού που την ίδια εποχή ξεκινά να δημοσιεύει τις νουβέλες του στην *Εστία*²³. το 1889 από τον Δημ. Κακλαμάνο αναφερόμενο στον Alf. Daudet²⁴. το 1893 τέλος από τον Κ. Παλαμά με αφορμή τα διηγήματα του Ανδρ. Καρκαβίτσα²⁵ (βέβαια η περίπτωση του Παλαμά είναι συνθετότερη μιας και τρία χρόνια αργότερα, σχολιάζοντας τα αφηγηματικά επιτεύγματα του Βιζυηνού θα υπερβεί τα μέτρα και τα σταθμά της *αληθοφάνειας*, οριοθετώντας ένα πεδίο διαθλάσεων, χαρακτηριστικών στις αισθητικές, καλλιτεχνικές και λογοτεχνικές αντιλήψεις του τέλους του 19ου αι.)²⁶.

Ο θεωρητικός και κριτικός προβληματισμός για την πεζογραφία στα Επτάνησα, συνεχίζοντας το νήμα της «διδασκτικής πεζογραφίας» του Μουστοξύδη (βλ. εδώ παραπάνω), αρθρώνεται βάσει της λογικής της *αληθοφάνειας*, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι περιορίζεται στο εντόπιο

εντέλεια των τυπικών περιγραφών· η ανατομία ούτως ειπείν της ανθρωπίνης καρδιάς και η παθολογική αναγραφή των μυχιαιμάτων αυτής παλμών· η αλήθεια τέλος, ουχί η των απτών πραγμάτων φωτογραφική αλήθεια της νεοφωτίστου φυσιογραφικής σχολής, *αλλ’ η αιωνία, καλλιτεχνική και μόνη αληθής αλήθεια, η προς το βλέμμα της μεγαλοφυΐας αναπεπταμένη*», ό.π..

²² «Της Επιτροπής των Κριτών Έκθεσις περί του Διαγωνισμού της *Εστίας* προς συγγραφήν εθνικού μυθιστορήματος», *Παράρτημα της Εστίας*, 4/12/1883 [=ξεχωριστό τετρασέλιδο φυλλάδιο μαζί με το τ.414, 4/12/1883]· αναδημ.: Γιάν. Παπακώστας, *Το περιοδικό Εστία και το διήγημα*, Αθήνα, Εκπαιδευτήρια Κωστέα-Γείτονα, 1982, σ. 182-189.

²³ Η αρχή γίνεται με «Το αμάρτημα της μητρός μου», *Εστία*, Τ.15, τ. 379 και 381, 1/4/1883 και 17/4/1883, σ. αντίστοιχα.

²⁴ Δ. Γ. Κακλαμάνος, «Αλφόνσος Δωδέ», *Εστία*, Τ.28, τ.705, 2/7/1889, σ. 2-4. Βλ. ενδεικτικά αφενός την παρατήρησή του ότι η «γυμνότη[ης]» των κοινωνικών «προτύπων» απαιτεί ένα ορισμένο είδος καλλιτεχνικής “επένδυσής” τους, για την ομάδα των συγγράφων όπου ανήκει ο Daudet, στο έργο του οποίου «το αίσθημα της αυστηράς πραγματικής αντίληψως των εικόνων του βίου, των χαρακτήρων, και των συναισθημάτων των ταρασσόντων την ανθρωπίνην ψυχήν, συγκιρνάται υπό ηδυτάτης ποιητικής ροπής, περικαλυπτούσης δι’ αιθερίου και λεπτοϋφούς τινος πέπλου[...] την γυμνότητα των καλλιτεχνικών αυτού προτύπων, την οποίαν ο Φλωβέρ επιδεικνύει ημίν μετ’ αριστοκρατικής σεμνοπρεπείας και απογοητεύσεως, ο Ζολά δε μετ’ επιμόνου τινός σκληρότητος, εξοκειλλούσης πολλάκις εις βαναυσότητα και συγχεομένης, αδικώς ίσως, προς τας φιλοσάρκους επιτηδεύσεις άλλων συγγραφέων, έργων εχόντων ν’ αποτεινώνται προς τας αισθήσεις μάλλον ή προς τον νουν του αναγνώστου» (ό.π., σ. 2)· αφετέρου, ότι οι πλείστοι από τους ήρωες των μυθιστορημάτων του Daudet «δεν είνε πρόσωπα ιδανικά. Είνε τύποι εκ του φυσικού αντιγεγραμμένοι. Βεβαίως ο μυθιστοριογράφος συμπυκνώνει, συστηματοποιεί τους χαρακτήρας, τους οποίους δανείζεται εκ της πραγματικότητος, *αλλά τα ουσιώδη αυτών διακριτικά δεν αλλοιούνται* (σ. 3).

²⁵ Κ. Παλαμάς, «Βιβλία και συγγραφείς. Α. Καρκαβίτσα, «Διηγήματα». Α’ Η ποίησις Β’ Η γλώσσα», *Εστία*, Τ.36, Ιούλ.-Δεκ.1893, τ.30-31, σ. 58-60 και 74-76 αντίστοιχα· αναδημ., *Απαντα*, τ.2, Αθήνα, Γκοβόστης-Μπίρης, 1962, σ.163-174

²⁶ Βλ. σχετικά: Δημ. Αγγελάτος, «Εντός και εκτός της *αληθοφάνειας*: η θεωρία και η κριτική του διηγήματος στο β’ ήμισυ του 19ου αιώνα», *Το Διήγημα στην ελληνική και στις ξένες λογοτεχνίες. Θεωρία-Γραφή-Πρόσληψη*, επιμ.-εισαγ. Ελένης Πολίτου-Μαρμαρινού και Σοφίας Ντενίση, Αθήνα, Gutenberg, 2009, σ. 29-43.

περιβάλλον, γιατί βρίσκει και στο κέντρο φιλόξενα και μάλιστα ευρείας απήχησης βήματα (περιοδικά και εφημερίδες).

Η Αθήνα θα “καλωσορίσει” λοιπόν φιλοσοφικο-αισθητικά κείμενα Επτανησίων, ευθέως συντονισμένα με τη δεσπόζουσα της *αληθοφάνειας* (ιδιαίτερα προβεβλημένη είναι εδώ η θέση εκείνων του Πέτρ. Βράϊλα-Αρμένη)²⁷ και βεβαίως ανάλογου συντονισμού κριτικά κείμενα, ιδιαίτερα όταν αναφέρονται σε έργα επτανησιακής προέλευσης, στα οποία η ηθική απόβλεψη αποσείει επικίνδυνα τον προστατευτικό μανδύα της *αληθοφάνειας* και της αφηγηματικής υποστήριξής της, όπως δείχνει η σφοδρή αντίδραση του Παναγ. Χιώτη για τα *Μυστήρια της Κεφαλονιάς* του Ανδρ. Λασκαράτου, δημοσιευμένη στην *Πανδώρα* το 1856²⁸. Το έργο του Λασκαράτου επικρίνεται στο αθηναϊκό κέντρο γιατί η «ηθολογία» του έμεινε ξερή καταγγελία («[η]θολογία[...] αδρανής και ψυχρά άνευ τινός δράματος παρίσταται»), για τους «φαυλοβί[ους]», παρακάμπτοντας τους «χρηστούς χαρακτήρας» (ό.π., σ. 258), αφού ο συγγραφέας του ακύρωσε το συγκερασμό *τερπνού* και *ωφελίμου* και βέβαια τον έντεχνο αφηγηματικό ανασχηματισμό του πραγματικού σε *ιδεώδες*, που υποσχόταν ο τίτλος («Μυστήρια»): ακύρωσε δηλαδή την προσδοκία ότι «το δημοσιευόμενον σύγγραμμα έσεται χαρίεν και κοινωφελές ως συμμίγον το τερπνόν τω ωφελίμω, και ότι υπό μεν σκελετόν και οστά φαντασιώδους μύθου, αλλά με σάρκα και νεύρα ηθικών χαρακτήρων ενυπαρχόντων τω βίω, επιδείξει το σαθρόν της κοινωνίας, δια δε πραγματικών περί τε την ανατροφήν, την θρησκείαν και πολιτείαν υποδειγμάτων, παρέξεται τους τύπους της ηθικής και πολιτικής διαπλάσεως» (σ. 257).

Δεν θα επιμείνω στον αθηναϊκό έπαινο που εισπράττουν το 1871 οι *Κρητικοί Γάμοι* του Σπυρ. Ζαμπελίου από τον Νικόλ. Σαρίπολο στην *Πανδώρα*²⁹, λόγω του επιτυχούς συγκερασμού *τερπνού* και *ωφελίμου*, και βέβαια της ομόλογης δραματοποίησης του *ιδανικού*: «[...]οι χαρακτήρες

²⁷ Βλ. χαρακτηριστικά μεταξύ αρκετών άλλων μελετών που ο Βράϊλας-Αρμένης δημοσιεύει στην *Πανδώρα*, όσο είναι Καθηγητής Φιλοσοφίας στην Ιόνιο Ακαδημία (1854-1864) (τις συγκεντρώνει στον τόμο: *Φιλοσοφικά μελέται*, Κέρκυρα, Τυπογρ. “Ερμής” Αντων. Τερζάκη, 1864), εκείνην περί *ιδανικού* -της «εντελείας», όπως υπογραμμίζει «της λογικής τάξεως»- «προς ανακάλυψιν και προσδιορισμόν» του οποίου δεν επαρκεί ούτε το αίσθημα ούτε η φαντασία, αλλά «απαιτείται η ενέργεια εκείνη της νοητικής δυνάμεως ήτις, μία ούσα και η αυτή εις όλους τους ανθρώπους, εν ω μας αποκαλύπτει την αληθή φύσιν του πραγματικού, μας φωτίζει ταυτοχρόνως περί των σχέσεων τούτου προς εκείνον τον άυλον και πνευματικόν κόσμον, όστις εφίσταται του υλικού, και εις ον μόνον εκείνη δύναται να αναβιάση το πνεύμα», «Το Ιδανικόν», *Πανδώρα*, Τ.7, τ.160, 15/11/1856, σ. 365 και 362.

²⁸ Παναγ. Χιώτης, «Βιβλιογραφία. Περί των μυστηρίων της Κεφαλληνίας υπό Αν. Λασκαράτου. Κριτικά επιστάσεις συγγραφείσαι υπό του Ζακυνθίου Π. Χιώτου», *Πανδώρα*, Τ. 7, τ.155 και τ.166, 1/9/1856 και 15/2/1857, σ. 257-259 και 514-516 αντίστοιχα.

²⁹ Νικ. Σαρίπολος, «Πολιτική μελέτη επί των Κρητικών Γάμων ποιηθέντων υπό Σπ. Ζαμπελίου», *Πανδώρα*, Τ.22, τ.512, 15/7/1871, σ. 169-177.

επιδεξίως και εναρμονίως παραλληλιζόμενοι τα του βίου των ανθρώπων ως εν κατόπτρω εμφανίουνσι τας τ' αρετάς φανερούντες και τας κακίας καταδήλους ποιούμενοι, τέρποντες άμα και διδάσκοντες[...]» (ό.π., σ.169) και εν κατακλείδι: «Εν ενί λόγω το *utile dulci* τοσούτον ευφυώς και προσφυώς εν τοις Κρητικοίς γάμοις συγκιρνάται ώστε διδακτικώτατον αποβαίνουσιν ούτοι μάθημα σώφρονος και αποτελεσματικής φιλοπατρίας, φυγαδευτήριον δε δεισιδαιμονίας, επανορθωτήριον των ηθών, φυλακτήριον από ξένων επιβουλών, μαιευτήριον χαρακτήρων, σπουδαστήριον πολλών και χρησίμων και μελετήριον δια πάντα ευ φρονούντα Έλληνα» (σ. 175).

Με ενδιαφέρει για να φανεί το συνεχές κέντρου και περιφέρειας, να συσχετίσω την επιχειρηματολογία που στηρίζει τον έπαινο αυτό, με εκείνες που διατυπώνονται στα Επτάνησα την ίδια εποχή, με διαφορετικές εν τω μεταξύ αφορμές, καθώς από το τέλος της δεκαετίας του 1870 ο νέος “εχθρός” έχει εμφανιστεί: οι νεοελληνικές, αφηγηματικά πραγματωμένες, παραναγνώσεις ή ασθενέστατες αποχρώσεις πτυχών του ζολαδικού νατουραλισμού, στις οποίες το θεματικό υλικό της πραγματικότητας χανόταν μέσα σε ηθικοδιδασκτικά προτάγματα, αδυνατώντας να ξεφύγει από το δεσμευτικό έλεγχο της *αληθοφάνειας* (οι επικριτές δεν είχαν βέβαια καιρό για ανάλογες διακρίσεις, αφού και οι ίδιοι στο ίδιο κύκλο παρανοήσεων, ηθελημένων ή αθέλητων, εκινούντο: τους αρκούσε να δουν εικόνες του «κοινωνικ[ού] έλκ[ους]» «εις τας τριόδους», όπως έγραφε ο Α. Ζανετ. Στεφανόπουλος το 1869³⁰, και να καταδικάσουν τον “εχθρό”, που σε τελευταία ανάλυση δεν ήταν παρά ανομολόγητος φίλος).

Έτσι, για να επικαλεστώ δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα, κεντρικός άξονας αναφοράς τόσο στην κριτική του Μέμνωνος Μαρτζώκη για μυθιστόρημα της Ε. Maritt, δημοσιευμένη στο περιοδικό *Ζακύνθιος Ανθών* (Ιούλ. 1878)³¹, όσο και στον πρόλογο (Μάι. 1878) του Διον. Α. Τρίκαρδου στη δική του μετάφραση του μυθιστορήματος του Ερμ. Λούντζη, *Ο Απολωλώς Βίος* (1878)³², γίνεται η απαίτηση της *αληθοφάνειας* για τον έντεχνο μυθοπλασιακό μετασχηματισμό της πραγματικότητας σε *ιδεώδες*.

Ο πρώτος θα καταφερθεί εναντίον «νεωτέρων τινών μυθιστορημάτων θαμβούντων προς στιγμήν τον αναγνώστην, αλλά μη καταλειπόντων μετά την ανάγνωσιν ή άχθος εν τη κεφαλή και κενόν εν τη καρδία», όπου «ο θρίαμβος της αρετής εντέχνως υποδηλούμενος και εν αυταίς ταις αλγεινοτάταις αυτής περιπετείας, η κατάπτωσης της κακίας τιμωρουμένης

³⁰ Α. Ζανετάκης Στεφανόπουλος, «Περί του γαλλικού μυθιστορήματος...», ό.π., σ. 82

³¹ Μέμν. Μαρτζώκης, «Εν γερμανικόν μυθιστόρημα. *Die zweite Frau* von E. Maritt. Herausgegeben in der Leipziger Gartenlaube, 1875», *Ζακύνθιος Ανθών*, Τ.4, τ.37, Ιούλ. 1878, σ. 16-23.

³² Ερμ. Λούντζης, *Ο απολωλώς βίος*, μετ. Διον. Τρίκαρδου, Ζάκυνθος, Τυπογρ. *Επτανήσου* Διον. Σ. Χιώτου, 1878, σ. α'-η'.

και εν αυταις ταις παροδικαίς αυτης επιτυχίαις, πάντα ταύτα απεκηρύχθησαν χάριν της αποθεώσεως του εγκλήματος, της ανατροπής πάσης ελλόγου ομοιαληθείας, της ιδανικεύσεως τύπων βδελυρών ή ανυποστάτων»³³. δεν θα παραλείψει ωστόσο να υπογραμμίσει ότι η «βελτίωσις» της κατάστασης αυτής «ήρξατο ήδη πανταχού της Ευρώπης αναφαινομένη», καθώς «ευγενείς τινες διάνοιαι» ακολουθώντας την γραμμή του Shakespeare, βρήκαν το νήμα εκείνο της αληθοφανούς επεξεργασίας του καθημερινού υλικού της πραγματικότητας, που εγγυάται την ασφαλή μετάθεση των χαρακτήρων της τελευταίας σε τύπους: «[...]και αναγαγόντες εις την περιωπήν τύπων χαρακτήρας ειλημμένους εκ της καθημερινής πραγματικότητος, εξεικόνισαν ημίν ανθρώπους, πάσχοντας ή χαίροντας ως ημείς, κατεχομένους υπό των παθών εκείνων, άτινα αισθανόμεθα ή δυνάμεθα να νοήσωμεν, και όμως θέλγοντας ημάς δια του αληθοφανούς και του ανεπιτηδείου των περιπετειών των» (ό.π., σ. 18).

Ο δεύτερος από την πλευρά του θα επιτονίσει καταληκτικά την «άπλετον προς τον Ιδανισμόν επίδοσιν»³⁴ του μυθιστορήματος του 1843 του Λούντζη, αφού εισαγωγικά έχει φροντίσει να το διαφοροποιήσει από τη χορεία των έργων εκείνων «άτινα γεραίροντα μέχρις ηρωϊκής αποθεώσεως το ελάττωμα, αποπλανώσι τους πλείονας των αναγνωστών από της ηθικής ευθύτητος και του δικαίου» (ό.π., σ. α'), καθώς ο μυθιστοριογράφος δεν εγκλωβίστηκε στη μηχανική μεταφορά «τ[ου] Αγαθ[ού] Ιδεώδ[ους] εξ ουρανού εις την γην, εκ των απροσίτων σφαιρών του υπερβατικού ορίζοντος εις την αείποτε θαλεράν και σφριγώσαν παράστασιν του επιγείου βίου» (σ. ε'-στ').

Δεν βρισκόμαστε πολύ μακριά από την ομοειδή καταγγελία που διατυπώνει το 1889 ο Ηλ. Ζερβός-Ιακωβάτος στην αρκούντως γνωστή κριτική του *Επί των συγχρόνων μυθιστορημάτων*³⁵, ταγμένη στη μαχητική υπεράσπιση του «ιδεώδ[ους] και τελεί[ου] ωραί[ου] το οποίο «θυσιάζ[εται] απέναντι του πραγματικού, του κατακυλούντος και μεθύνοντος τας αισθήσεις» (ό.π., σ. 49-50). Το σύγχρονο μυθιστόρημα «[...]απέκλεισε τας δημιουργικάς δυνάμεις και τα ιδανικά πλάσματα, και παραδεξάμενον τον

³³ Μέμν. Μαρτζώκης, «Εν γερμανικόν μυθιστόρημα...», ό.π., σ. 17-18.

³⁴ Ερμ. Λούντζη, *Ο Απολωλώς Βίος*, ό.π., σ. η'.

³⁵ Ηλ. Ζερβός-Ιακωβάτος, *Κριτική επί των συγχρόνων μυθιστορημάτων*, Κεφαλλονιά, Τυπογρ. «Ο Λέων», 1889· βλ. χαρακτηριστικά όσα σημειώνονται για την απόδοση των ηρώων στα σύγχρονα μυθιστορήματα: «Ούτε συλλήψεις πνευματικά ή πάθη έκτακτα, ούτε φρονήματα υψηλά ή αισθήματα γενναία, εξ ων δημιουργείται παν ό,τι ευγενές και μέγα υπάρχει εν τη ανθρωπότητι, διακοσμεί αυτούς. Χαρακτήρες ούτως ειπείν γίγαντες, οίτινες και δια των ιδεών και δια των έργων πειρώνται να εξομοιωθώσι και ν' ανέλθωσι προς το θείον, δεν έχουν χώραν εις το σύγχρονον εν γένει μυθιστόρημα. Πάθη ποταπά, ορέξεις και ένστικτα κοινά και εις τα κτήνη, είναι όλος ο ηθικός πλούτος των προσώπων του· ταύτα ουδέποτε ανυψούνται υπεράνω εαυτών· χαρακτήρες πυγμαίοι έρπουν πάντοτε προς την γην· ανώτερον ορίζοντα ούτε γωρίζουν, ούτε εννοούν. Οι τοιούτοι είναι μάλλον ιδιώματα ή χαρακτήρες», ό.π., σ. 13.

θετικόν και ακανόνιστον τύπον, έρπει επί της γης, διατρέφεται υπό μόνον γεγονότων, και συμπαρίσταται μετά των κοινοτέρων προσώπων» (σ. 17-18), διέυρυνοντας την ίδια στιγμή «την αναστάτωσιν και εις το ύφος, και εις την γλώσσαν, και εις πάντα τον ιματισμόν του» (σ. 18), με αποτέλεσμα οι περιγραφές «να κατέρχονται εις μικρολογίας ή ασημάντους ή αδιαφόρους ή απρεπείς, αίτινες και κόρον, και κούρασιν και αηδίαν προξενούν», ενώ θα έπρεπε, έχοντας ακριβώς «ως βάσιν και οδηγόν την φύσιν», να «παριστάνωσιν ό,τι εξέχει εν αυτή ή διαγείρει το ενδιαφέρον» (σ. 13-14).

4. Οι αφηγηματικές πραγματώσεις: Επτάνησα

Στην αφηγηματική πράξη τώρα, ο κίνδυνος που προβαλόταν το 1820 (βλ. εδώ παραπάνω), είχε πάρει σταδιακά σάρκα και οστά στο εθνικό κέντρο και βεβαίως στην επτανησιακή “περιφέρεια”, καθώς υποχωρούσαν οι θεωρητικές απαιτήσεις για τον έντεχνο χαρακτήρα της πλαστής αλλά πιθανής αφήγησης, με αποτέλεσμα η θεμελιωμένη στον αισθητικό κανόνα της αληθοφάνειας, δεσπόζουσα ηθικού χαρακτήρα απόβλεψη του ιδανικού, να εκφράζεται αφηγηματικά με συγγραφικές επιλογές οι οποίες οδηγούνταν τόσο ως προς την πλοκή, όσο και ως προς τη σύσταση των προσώπων, στη στερεοτυπία του προσχηματικού ή/και στο μελοδραματισμό: το πρώτο ως απόρροια της δύσκολα αφομοιώσιμης επί της ουσίας Νεοκλασικής παρακαταθήκης, το δεύτερο ως φόρος υποτέλειας στο σύγχρονο, Ρομαντικό πνεύμα. Χαρακτηριστικό εδώ είναι το παράδειγμα αίφνης του *Χαλέτ Εφέντη* (1867) του Κ. Ράμφου, την αληθοφανή σκοποθεσία του οποίου (επαινείται γ’ αυτό από την αρμόδια κριτική του Άγγ. Βλάχου)³⁶ αντιστρατεύονται οι ελλείψεις του έντεχνου χαρακτήρα της αφηγηματικής πλοκής, λόγω των «λυρικών» περιγραφών («βαίνουνσι μάλλον γοργαί και ζωηραί, μετά λυρικής τινος ανυπομονησίας σπεύδουσαι εις το τέρμα, και ταχέως συναπαρτιζόμεναι επί του χάρτου εκ της αναπολήσεως του γράφοντος», σημειώνει ο κριτικός) και των «αποτόμ[ων] μεταβάσε[ων]», καθώς ο συγγραφέας «εκ πολλών συγχρόνως νημάτων πλέκων τον μίτον του μύθου, ευκόλως μεταπίπτει από του ενός εις το έτερον» (ό.π., σ. 343).

Η παραπάνω κατάσταση πραγμάτων βέβαια δεν εμπόδισε τη παρουσία σημαντικών έργων, Ρομαντικών και μη, με περισσότερο ή λιγότερο ισχυρή πραγματογνωστική απόβλεψη, από τις δεκαετίες του 1830 και 1840 (επιφανή παραδείγματα, αφενός η μυθιστοριογραφία του Παναγ.

³⁶ Άγγ. Βλάχος, «Βιβλιογραφία. Ο Χαλέτ Εφέντης, υπό Κ. Ράμφου (Φυλλάδ.Α’-Ζ’), εν Αθήναις, 1867», *Πανδώρα*, Τ. 18, τ.425, 1/12/1867, σ. 341-343.

και του Αλέξ. Σούτσου, του Γρηγ. Παλαιολόγου και του Ιάκ. Πιτζιπίου, αφετέρου η διηγηματογραφία του Ιωάν. Δεληγιάννη και του Μαρ. Παπαδόπουλου Βρεττού), και αργότερα (η *Πάπισσα Ιωάννα* του Εμμ. Ροΐδη αίφνης και η *Στρατιωτική ζωή εν Ελλάδι*), εξαιρώντας βεβαίως εκείνα που με πρωτεργάτη τον Βιζυηνό και τον Αλέξ. Παπαδιαμάντη άνοιγαν επί της ουσίας το κεφάλαιο του Ρεαλισμού.

Ωστόσο, όπως εισαγωγικώς έχω επισημάνει, η διαπλοκή και αλληλοτροφοδοσία μεταξύ Ρομαντισμού, πραγματογνωστικής απόβλεψης και *αληθοφάνειας* είναι δραστικότερες και ερμηνευτικά άκρως ενδιαφέρουσες για δύο τουλάχιστον λόγους: πρώτον, επειδή η ηθική απόβλεψη δεν παύει να δίνει παντού τον τόνο· ο συγγραφέας π.χ. αυτοπαρουσιάζεται στον «Πρόλογο» του *Λεάνδρου* (1834)³⁷ ως «ακριβής[...] φύλαξ και των κανόνων και της ορθής ηθικής» και οι «επικρίσεις» του «δεν περιέχουσιν καμμίαν προσωπικότητα. Είναι πίνακες, καθ' ους η κακία δια χρωμάτων μελανών εξεικονίζεται, και εις τους οποίους δύναται μυστηριωδώς ο ένοχος να ιδή την διεφθαρμένην του ψυχήν, να ερυθριάση, και να διορθωθή» (ό.π., σ. 45), ενώ η επιλογή του Παλαιολόγου στον *Πολυπαθή* (1839), θεματοποιημένη στον πρόλογο του μυθιστορήματος³⁸, να «παραστήση γυμνήν» την «κακίαν», για να την «στιγματίση», δεν τον εμπόδισε να φιλτράρει τη διορθωτική απόβλεψη και να εξεικονίσει την «κακίαν» της πραγματικής ζωής «δια της κομψότητος της διηγήσεως» (ό.π., σ. 1)³⁹, έχοντας φρονίσει, όπως σημειώνει στην καταληκτήρια απεύθυνση στον αναγνώστη, «οσάκις ήτο πάρα πολύ δυσειδής, να την καλύψω με πέπλον, του οποίου την διαφάνειαν οι αγύμναστοι οφθαλμοί δυσκόλως διακρίνουσιν» (σ. 243). Δεύτερον, επειδή η πραγματοσκοπία, Ρομαντικής ή μη υφής, όχι μόνο στις δεκαετίες του 1830 και 1840 αλλά και αργότερα σε έργα -μεταξύ πολλών άλλων βεβαίως- που εντελώς άστοχα καταλογογραφούνται ως Ρεαλιστικά ή, το χειρότερο, Νατουραλιστικά (όπως στην περίπτωση των Αποκρύφων), συνυφαίνεται με τη στερεοτυπία στην πλοκή (όπου κυριαρχεί η επεισοδιώδης λογική με το ανακουφιστικό τέλος, όπου και ο θρίαμβος του Καλού⁴⁰), τα μονοδιάστατα

³⁷ Παν. Σούτσος, *Ο Λεάνδρος. Απομνημονεύματα ενός ψιττακού. Ο Τρισχιλιόπηχος*, επιμ. Αλεξάνδρας Σαμουήλ, Αθήνα, Νεφέλη, 1996, σ. 43-47

³⁸ Γρηγ. Παλαιολόγος, «Προς το κοινόν»: *Ο Πολυπαθής*, ό.π., σ. 1-2.

³⁹ «Ο Συγγραφέας πλάττων ιστορίαν τινά, παρεισδύει εις αυτήν με τρόπον επιδέξιον τα ελαττώματα της κοινωνίας, και τέρπων δια της κομψότητος της διηγήσεως, εξεικονίζει συγχρόνως τας ανθρωπίνους παρεκτροπάς. Ο αναγνώστης, ωφελούμενος από τα παθήματα των άλλων, γίνεται προσεκτικώτερος εις τον βίον του· ενίοτε δε διορθούται και αυτός ο ίδιος, εάν είναι επιδεκτικός διορθώσεως. Τον σκοπόν αυτόν προετιθέμην και εγώ εις την συγγραφήν του *Πολυπαθούς*, πρώτου τοιούτου είδους βιβλίου εκδιδομένου εις την γλώσσαν μας», ό.π., σ. 1.

⁴⁰ Βλ. τη χαρακτηριστικότετη επισήμανση του Νικόλ. Κατρέβα για τα *Απόκρυφα* και τον πρωτεργάτη του είδους E. Sue: «[...]αι συγγραφαί» του τελευταίου παρατηρεί, «δεν περιέχουν μόνον το τερπνόν και

πρόσωπα που ακυρώνουν την έννοια του χαρακτήρα, και το μελοδραματισμό⁴¹.

Η πεζογραφική, πρωτότυπη και μεταφραστική, παραγωγή στα Επτάνησα (θα αναφερθώ σε πέντε παραδείγματα τέσσερα της Ζακύνθου και ένα της Κεφαλλονιάς) δεν κάνει άλλο παρά να συστοιχεί με τις επιλογές του αθηναϊκού κέντρου.

Έτσι, η ενδοσκόπηση του κεντρικού ήρωα του *Απολωλότος βίου* του Ερμ. Λούντζη, μυθιστορήματος που ως πρωτότυπο, το 1843⁴², λογοδοτεί βέβαια στους επίκαιρους ευρωπαϊκούς αμυντικούς μηχανισμούς απέναντι στη άνοδο του ρεαλιστικού μυθιστορήματος του τύπου του Balzac, ως μετάφραση όμως –πρώτα στο ζακυνθινό περιοδικό *Κορίννα* (Μάρτ. 1877-Φεβρ. 1878) και αυτοτελώς το 1878 (βλ. εδώ παραπάνω)- στους ανάλογους νεοελληνικούς αμυντικούς μηχανισμούς του 1870, συγκρατείται και ελέγχεται αφηγηματικά χάρη στην αντιστικτική παρουσία του αόμματου ερημίτη, από την αρχή κιόλας της αφήγησης· αυτός ο αφηγητής αναλαμβάνει να διορθώνει προς όφελος του *τυπικού* τις επικίνδυνες υπερβάσεις της ατομικότητας (ανάλογα λειτουργούν και τα άλλα αφηγηματικά πρόσωπα, στοιχημένα σε δυαδικά αντιθετικά ζεύγη), στις οποίες υπόκειται δυνητικά ο Ευγένιος, ο κεντρικός ήρωας, όπως εμφανίζεται στις πρώτες κιόλας σελίδες του μυθιστορήματος: «Το υποτρέμον φως ετοιμοσβέστου λυχνίας ασθενώς και μόλις διαυγάζει τον θαλαμίσκον, όπου νεανίσκος τις καθήμενος παρά τινα τράπεζαν, αναγινώσκει ιερούς βίβλους μαρτύρων τε και οσίων[...]. Αναγείρεται όπως διασκεδάση την αθυμίαν του νοός του[...]. Αίφνης φωνή υπόκωφος, οιονεί εξερχομένη εκ του τάφου, τω λέγη –“Είμεθα καταδεδικασμένοι εις αιωνίαν κόλασιν πυρός”. Υπό οίκτου και καταπλήξεως κυριευθείς, πίπτει πρηγής επί του εδάφους, αίρει ικέτιδας τας χείρας και προς ανακούφισιν τοςαύτης

διασκεδαστικόν των μυθεμάτων, αλλά διδάσκουν και το ηθικόν, ζωγραφίζουν την οδόν της αρετής με ποικιλόχρωμα χρώματα, εντέχνως εξελέγχουν την κακίαν, προσφυώς υμνούν τας καλὰς και εναρέτους πράξεις, και νομίζει τις, ότι όλα τα γραφόμενα απεικονίζονται εμπροσθέν του ως αντικείμενα ορατά», για να υπογραμμίσει παρακάτω: «Εραστής των καλών, και φίλος της ανθρωπότητος ο Ευγένιος Σύης, ηθέλησε να δώση δείγμα τι εναργές της ευφυΐας του, υμνών την αρετήν και ψέγων την κακίαν και δια του εικονικού καλάμου του έγραψε τα *Mystères de Paris* (Παρισίων Απόκρυφα)[...], όπου «παρίσταται η ζωή του ανθρώπινου γένους, και[...] δι' αυτών γνωρίζει ο αναγνώστης τον μέγαν λεγόμενον κόσμον», «Βιογραφία. Ευγένιος Σύης (Eugene Sue)», *Ιωνική Μέλισσα*, Τ.1, τ.18, 21/6/1851, σ. 209· «τα μυθιστορήματα του συγγραφέα έχουν ως εκ τούτου ηθική απόβλεψη και «πρέπει να θεωρούνται ακίνδυν[α], και ως δίδ[οντα] εις τον αναγνώστην, όχι ολίγην τροφήν νοεράν και ανάπτυξιν διανοητικήν. Περιγράφων εκτενώς εν αντικείμενον το θεωρεί υπό τας διαφόρους αυτού επόψεις, το βλέπει, το μετρά, το εξετάζει και εξάγει εξ αυτού το ωφέλιμον χωρίς να ήναι δυσνόητος και στρυφνός», ό.π., σ. 210.

⁴¹ Βλ. και τις σχετικές με το ζήτημα επισημάνσεις της Γεωργίας Γκότση, «Η ελληνική μυθιστοριογραφία Αποκρύφων του 19ου αιώνα», *Αντί*, τ.64, 1/8/1997, [= Αφιέρωμα: *Το ελληνικό απόκρυφο μυθιστόρημα του 19ου αιώνα*], σ. 6-11· ειδικά: σ. 9 και σ. 10

⁴² *Una vita perduta*, Μάλτα 1843.

αγωνίας ανυψοί την διάνοιαν προς τον Θεόν. –Αλλά ποίον Θεόν να επικαλεσθή;[...]»⁴³.

Ο μελοδραματισμός που διατρέχει τον αφηγηματικό ιστό του μυθιστορήματος και την ηθική απόβλεψή του, θα επιτονιστεί προϊόντος του χρόνου, σε βάρος της έντεχνης αφήγησης, δίνοντας αποτελέσματα, ευθέως ανάλογα με τα αθηναϊκά, στο τραγικόν, π.χ., όπως χαρακτηρίζεται *μυθιστόρημα*, «Ο Άγνωστος Αυτόχειρ» (1849) του Σπυρ. Ε. Λοβέρδου, στο *Η Αγλαΐα ή Τα δεινά της Ελλάδος* (1863) του Νικ. Κατραμή, στο *Λουκία Ηθικόν Διήγημα* του Άγγ. Καλκάνη (γραμμένο πρώτα στα ιταλικά και μεταφρασμένο το 1875 από τον Ιωάν. Σ. Μάνεσση) και στο «Γεώργιος και Ζωή» (1876-1877) του Φρειδ. Καρρέ⁴⁴.

Έτσι, για να δοθεί ένα εύγλωττο παράδειγμα, η δολοφονία του αγαπημένου της κεντρικής ηρωίδας Λουκίας στο ομότιτλο [η]θικόν [δ]ιήγημα του Άγγ. Καλκάνη, και η δι' αποκεφαλισμού τιμωρία του δράστη, οδηγούν τον αφηγητή στη διορθωτική των επικρατούντων πολιτικών και κοινωνικών ηθών μελοδραματική προβολή της αρετής: «Δυστυχής Λουκία! τί ωφελεί εις σε αν την κεφαλήν εκείνου, όστις έσβεσε την ευτυχίαν σου, ο δήμιος εδεικνυεν εις το περίεργον και ασύνετον πλήθος ως παράδειγμα; Ατυχής! δεν υπάρχει ανθρώπινος νόμος, όστις δύναται να χύση βάλαμον εις την σκληράν θλίψιν σου· μόνος ο Πλάστης, ω αθών θύμα, δύναται να σε παραμυθήση. Απειράριθμοι εις τους κώδικας εισίν οι νόμοι, οίτινες τιμωρούσαι το έγκλημα, αλλά ποίος νόμος βραβεύει την αρετήν; Οι νέοι κώδικες δεν πραγματεύονται ειμή μόνον περί εγκλημάτων, καθότι οι μεγάλοι νομοθέται επέστευσαν ότι αι αρεταί εισίν καθήκοντα. Σύμφημι...Όφειλον όμως να σχηματίσωσι νόμους οίτινες να διδάσκωσι την ανθρωπότητα ν' αναγνωρίζη αυτούς και ν' αμιλλάται προς ανεύρεσιν της αρετής[...]. Εά αι αρεταί εδεικνύοντο και εδιδάσκοντο υπό των φιλοσόφων εις τον λαόν, ως παρ' αρχαίοις, και εβραβεύοντο υπό των διεπόντων τας τύχας αυτού, βεβαίως το έγκλημα δεν θα εμόλυνε τον άνθρωπον, το ωραιότερον της δημιουργίας ον»⁴⁵

⁴³ Ερμ. Λούντζης, *Ο Απολωλώς Βίος*, ό.π., σ. 1-2.

⁴⁴ Βλ. αντίστοιχα: Σπυρ. Ε. Λοβέρδος, «Ο Άγνωστος Αυτόχειρ. Τραγικόν μυθιστόρημα»: *Δημοτικά άσματα. Ο Άγνωστος Αυτόχειρ και τα πάθη*, Τ.Α', Κεφαλλονιά, Τυπογρ. Η Σάλπιγξ, 1849, σ. 79-128· Νικόλ. Κατραμής, *Η Αγλαΐα ή Τα δεινά της Ελλάδος*, Ζάκυνθος, Τυπογρ. "Ο Ζάκυνθος" Κωνστ. Ρωσσολίμου, 1863· Angiolo Calcani[=Άγγ. Καλκάνης], *Λουκία. Ηθικόν διήγημα μεταφρασθέν εξ ανεκδότου ιταλικού χειρογράφου*, μετ. Ιωάνν. Σ. Μάνεσση, Ζάκυνθος, έκδ. Χρήστ. Χιώτη, 1875· Φρειδ. Καρρέ, «Γεώργιος και Ζωή», περιοδ. *Ζακύνθιος Ανθών*, Τ.2, τ. 13-15, Μάι.-Ιούν. 1876· τ.18-20, Οκτ.-Δεκ.1876· τ.21-24, Ιαν.-Απρίλ.1877, σ. 17-24, 45-54, 97-103, 186-192, 214-222, 248-254, 284-289, 313-319, 343-348 και 375-386 αντίστοιχα.

⁴⁵ [Άγγ. Καλκάνης], *Λουκία.....*, ό.π., σ. 19-20.

Τέλος, καθώς το μυθιστόρημα του Φρειδ. Καρρέρ είχε, σύμφωνα με την αποθησαυρισμένη αξιόπιστη μαρτυρία του Γεωργίου Κ. Σφήκα⁴⁶, εξαιρετική απήχηση στο ζακυνθινό κοινό, αξίζει, νομίζω, να παρατεθεί το καταληκτήριο ανακουφιστικό, ηθικο-διδασκτικό επιμύθιό του: «[...]αντί να μεμψιμοιρώμεν, αντί να παραπονώμεθα επί τοις δεινοίς του κόσμου, έπρεπεν εκ των παραδειγμάτων οδηγούμενοι να σωφρονισθώμεν, μεταρρυθμίζοντες και μετατρέποντες τα κακώς κείμενα[...]. Το πρώτιστον δε επί του οποίου οφείλομεν να επιστήσωμεν την προσοχήν μας, είναι ο γάμος, διότι ενόσω υφίστανται τα βεβιασμένα και υπό μόνου του συμφέροντος υπαγορευόμενα συνοικέσια, η ανθρωπότης θα εξακολουθήση πάσχουσα, ταλαιπωρουμένη»⁴⁷.

5. Επιλεγόμενα: η αληθοφάνεια και η απέναντι όχθη

Η «υπερφυής λάμψις» που «περιέβαλε» το «μέτωπον του νεανίου», του Τάσου, «ως φωτοστέφανος αγίου» στο τέλος των *Αθλίων των Αθηνών* του Ιωάν. Κονδυλάκη (1894)⁴⁸, ήταν το εξακολουθητικό ζητούμενο στην πεζογραφία του κέντρου και της περιφέρειας: τα παραδείγματα του Βιζυηνού και του Παπαδιαμάντη στις μεταιχμιακές δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αι. ορίζαν επί της ουσίας τη νέα κατάσταση αφηγηματικών πραγμάτων, πέραν της αληθοφάνειας και της «υπερφυούς λάμψεως» του φωτοστέφανου: απέναντι στον προσχηματικό, αφηγηματικά μιλώντας, κόσμο του τυπικού αναπτυσσόταν ο ανοιχτός, εκρηκτικός κόσμος της παροντικότητας και του δυναμικού⁴⁹. Για την απόδοση όμως αυτού του κόσμου χρειάζονταν συγγραφείς ικανοί, όπως έγραφε ο Λ. Σ. Καλογερόπουλος στον πρόλογο (15/12/1847) του δικού του μυθιστορήματος *Ο Φλώρος* (1847), με τον «αμίμητ[ον]» τρόπο τους, «την ανθρώπινον καρδίαν ανατέμνοντες, δια του τερπνού <να> ρίπτουσι εν αυτή πλέον επωφελή μαθήματα, αφ'όσα, ίσως, ολόκληροι τόμοι ξηρικής ηθικής φιλοσοφίας δεν ήθελον δόσει»⁵⁰, κάτι που απαιτούσε «πείραν της κοινωνίας

⁴⁶ Βλ.: Νάσ. Βαγενάς, «Για την πεζογραφία στα Επτάνησα (και στην Ελλάδα γενικά) τον 19ο αιώνα», *Νέα Εστία*, τ. 1758, Ιουλ.-Αύγ. 2003, σ. 98-99

⁴⁷ Φρειδ. Καρρέρ, «Γεώργιος και Ζωή», περιοδ. *Ζακύνθιος Ανθών*, Τ.2, τ. 24, Απρίλ.1877, σ. 386.

⁴⁸ Ιωάν. Κονδυλάκης, *Οι Άθλιοι των Αθηνών* (1894), Αθήνα, Γαλαξίας, 1964, σ. 424.

⁴⁹ Βλ. στη κατεύθυνση αυτή την προγενέστερη μελέτη μου για το αφηγηματικό σύμπαν του Βιζυηνού: Δημ. Αγγελάτος, «Ο ίσκιος του ενδεχόμενου στο αφηγηματικό σύμπαν του Γ. Βιζυηνού», *Greek Research in Australia. Proceedings of the Biennial International Conference of Greek Studies*, (Flinders University, Ιούν. 2003), επιμ. Elisabeth Close-M. Tsianikas-G. Frazis), Adelaide, The Flinders University/Department of Languages-Modern Greek, 2007, 475-484.

⁵⁰ Λ. Σ. Καλογερόπουλος, *Ο Φλώρος*, Αθήνα, Τυπογρ. Φιλολόγου, 1847, σ. ε'.

και μεγάλην της ανθρωπίνης καρδίας γνώσιν» και ήταν, όπως ομολογεί ο Καλογερόπουλος, «υπέρ των δυνάμεών» του (ό.π., ε'-στ'), και θα προσθέταμε, κάθε συγγραφέα που λογοδοτούσε στην *αληθοφάνεια*.

La prose littéraire aux îles Ioniennes et au centre athénien (19e siècle): les convergences

Résumé

Cette communication s'inscrit dans le cadre d'une approche synthétique des paramètres qui composent la règle esthétique et artistique, dominante au seconde moitié du 19e siècle en Grèce, celle de la *vraisemblance*, constituée par l'interférence des champs notionels de la *réalité* et de l' *idéal*. Cette règle exprime une certaine théorie de *représentation*, d' origine aristotélienne (*Περί Ποιητικής*) et néo-classique, et est basée sur une conception, selon laquelle le créateur doit travailler sur la réalité conçue non en tant qu'objet de *représentation* immédiate, mais en tant qu'objet *idéalisé*, promouvant pour ainsi dire son épuration des aspects incontrôlés du *présent*, en faveur du *typique*. Ce qui nous intéresse ici, est de montrer comment la "periphérie" se conforme aux choix esthétiques, artistiques et littéraires du centre, à savoir comment et dans quelle mesure la prose littéraire aux îles Ioniennes (à partir au moins de la décennie de 1840 jusqu' à la fin du siècle) suit la directive athénienne de la *vraisemblance*.